

М. А. КОЗЛОВЕЦЬ*Житомирський державний університет ім. Івана Франка*

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ЯК ЧИННИК ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 1(40), с. 20–26

Проаналізовано історичну практику формування еліти в Україні та сучасний її стан. З огляду на існування залежності ефективності процесів становлення і зміцнення державності від якості власної національної еліти, досліджено роль політичної еліти в будівництві української держави та виклики часу.

Історичний досвід та сучасна практика свідчать, що відбутися як політична нація може лише соціально розвинений народ, який має власну провідну верству, життєздатну еліту. Про це в загостреній формі вусами одного зі своїх героїв говорив І. Франко: “Поки ви, русини, не маєте своїх дідичів і мільонерів, поти ви не є жаден народ, а тільки купа жебраків та невольників” [1, 369]. Без утвердження еліти, патріотичного смислового наповнення та спрямованості її діяльності не може бути повноцінним і буття нації.

Відсутність цього соціального прошарку вже не раз приводила Україну до втрати її незалежності, не заперечуючи при цьому і трагічного впливу зовнішніх чинників. Так, українська автономія у складі російської держави в другій половині XVII — початку XVIII ст. не втрималася і загинула через те, що не мала під собою достатньо надійного соціального ґрунту. Після національно-визвольних змагань 1648–1657 рр., коли було досягнуто певної самостійності, український народ в особі його провідної верстви — козацької шляхти — не зміг зміцнити цю самостійність, а навпаки — розгубив її протягом століття. З часом нова українська аристократія, що виникла з середовища, розворушеного Хмельниччиною, поспіль денационалізувалася, зрадила національні інтереси, дедалі більше відходила від ідеї

державності в бік чистої користі. “Боротьба за соціальні привілеї і за адміністративну автономію як засіб кращої охорони тих привілеїв — ось що було змістом панівної верстви в Україні, а не боротьба за автономію української нації”, — писав М. Шаповал [2, 24–25].

Такі українці байдуже, або навіть вороже, ставилися до української державницької ідеї, остання була на периферії їхніх політичних інтересів. Хоча були й такі, які не тільки не стали на шлях колабораціонізму — служби московській імперії (чи польській короні), а й кидали виклик імперії. Проте вони не могли утворити “критичної маси”, яка посприяла б творенню модерної нації. І наступні (після 1654 р.) десятиріччя “працювали” проти Української держави: відбувався поступовий процес утрати етнічних рис, процес ліквідації окремих, а згодом і цілих суспільних інституцій, у тому числі й державних.

Ситуація повторилася на початку XX ст.: Українська Народна Республіка зазнала поразки саме через те, що національна еліта — політична, економічна, військова, духовна — була занадто слабка і не зуміла опанувати суспільство соціально. Росія гнобила Україну не лише економічно, а й духовно. Вона зманювала, нищила національну еліту, добре усвідомлюючи, що без духовного осердя народ перетворюється у натовп, бездухов-

ну юрбу. Найбільшою трагедією українців Т. Шевченко вважав не економічне гноблення (то вже наслідок), а те, що живуть українці “на нашій — не своїй землі”, те, що довкола “байстрюки Єкатерины сараною сіли” [3, 273].

Саме безвольність і розгубленість тодішньої верстви, яка в екстремальних умовах не зуміла здійснити належний вплив на широкі народні маси, призвели до того, що останні виявилися дезорієнтованими, незмобілізованими, не здатними організовано виступити на захист свободи і незалежності. Більше того, в умовах загострення багатьох соціальних проблем, гальмування реформ, передусім земельної, політичної нестабільності зовнішнім силам не так важко було збурити проти української державності соціальні низи та люмпенізовані прошарки суспільства. Загалом, визвольні змагання 1917–1921 рр. ще раз підтвердили, що без соціальної бази у вигляді провідного соціального прошарку національна держава неможлива.

Надалі в Україні протягом кількох декад більшовицького тоталітарного режиму, коли система влади перетворилася на ірраціональну, по суті, знеособлену, денаціональну мегамашину, йде тотальне винищення українських, національно свідомих провідників: політиків, військових, адміністраторів, творчої інтелігенції, лікарів, учительства. А до подій, пов’язаних з голодомором 1932–1933 рр. як способом політичного винищення українства як нації, надто тісно підступають масові політичні репресії, ліквідація священиків, кращих представників національної еліти. На тлі тотального відчуження від власності й влади під гаслами “знищення класів” (насамперед куркульства), “побудови безкласового суспільства” були репресовані ті верстви українського суспільства — заможні селяни, кооператори, підприємці, комерсанти, торговці та ін., які становили виробничий цвіт нації й у перспективі могли стати соціальною базою національного відродження, а сам український народ поступово перетворювався на етнографічну масу, частину “нової історичної спільності — радянського народу”.

Отже, практично вся історія України, і насамперед ХХ ст., супроводжувалася перманентним знищенням національної еліти як такої. Відтак упродовж століть чужі еліти нав’язували Україні, її регіонам різні принципи і засади організації життя, культуру і традиції. Тому не випадково у фазу новітньої незалежності ми увійшли з різними цілями й поглядами, національним і соціальним складом, рівнем національної свідомості, національно-історичної ідентичності, які сформувалися на підставі регіональних, культурних, ідеологічних, конфесійних та мовних ліній поділу. Така “спадщина” несе в собі потенційну загрозу процесам націє- і державотворення, містить значний потенціал соціальних конфліктів та напруженості, істотно перешкоджає консолідації українського суспільства.

У державі з багатовіковою традицією національна еліта — це прошарок суспільства з відповідними традиціями, навичками, навіть, секретами, які, як мудрість, передаються від покоління до покоління. Національна еліта за визначенням є берегинею історичних та духовних цінностей своєї держави. Історична трагедія українців полягає в тому, що постійно обривається зв’язок елітних поколінь, втрачається традиція жертвовного служіння своєму народові, високі поняття честі, моральності, патріотизму.

Хоча в літературі не існує однозначного тлумачення поняття “політична еліта”, цей термін застосовують, як правило, до людей, які оволоділи найбільшою кількістю певних позитивних якостей, цінностей і пріоритетів (влада, освіта, багатство, культура, компетентність, сила волі тощо), займають панівні або найвпливовіші позиції в суспільній ієрархії, безпосередньо й систематично беруть участь в ухваленні рішень, пов’язаних із використанням державної влади або впливом на неї [4, 182].

Згідно із західною традицією до політичної еліти відносять парламентаріїв, керівництво виконавчої влади, керівників політичних партій і суспільно-політичних рухів, громадських організацій, а також впливових представників неполітичних еліт (бізнес,

культура, церква, освіта). В Україні нерідко елітою називають політиків, бізнесменів, чиновників, хоча ці групи людей не мають жодного стосунку до еліти як такої, спотворюючи тим самим автентичне значення цього поняття.

Проблеми формування національної еліти, становлення провідної верстви нині так само животрепетні, як і в минулі часи. Незалежна Україна постала 1991 р. здебільшого як наслідок політичного компромісу та ситуаційної взаємодії між прагматичною, “самостійницькою” частиною місцевої комуністичної номенклатури (“територіальною елітою”) та націонал-демократичною опозицією (“національною елітою”). Політична коаліція згаданих сил ніколи не була формально інституціалізована, проте неформальна співпраця територіальних та національних еліт тривала доти, доки вони потребували одна одну для здобуття незалежності. В українській державі репрезентанти владних структур побачили як ймовірний порятунку від російських катаклізмів, так й одержали соціальні позиції, про які не могли й мріяти за радянських часів.

Однак, доволі швидко стало зрозуміло, що територіальні еліти (номенклатура, що переродилася в олігархію) абсолютно не зацікавлені в демократизації та європеїзації країни, оскільки це означало б “розпрозорення” політики та економіки, а отже, й позбавляло б їх звичного середовища та поза правових засобів домінування. Але так само не зацікавлені вони були й у відкритому поверненні до авторитаризму, оскільки це ставило б під загрозу їхні стосунки із Заходом, відтак, і їхні новонабуті життєві інтереси; з подібних причин недоречно було б вступати й у пряму конфронтацію з націонал-демократичними силами всередині країни. Тому й було вироблено доволі суперечливу, двозначну політику — і міжнародну, і внутрішню [5, 20].

Стратегія державотворення, яка була запропонована почасти національно-державницьким табором, значною мірою прийнята сучасною владною елітою у власній інтерпретації. Скориставшись сприятливою ситуацією, корумпована українська бюрокра-

тія, її вища й середня ланки, де-юре закріпила за собою значну частину державної власності, залишаючи більшість народу найманими працівниками. Розбудова державності звелась не до розв’язання нагальних соціально-економічних, культурно-просвітницьких проблем, а до розбухання бюрократичного державного апарату, який до того ж звільнив сам себе від будь-якої відповідальності за стан справ у суспільстві. Вітчизняному елітотворенню як на державному, так і місцевому рівнях притаманні корпоративізм і патримоніальні зв’язки, складна мережа клієнтських відносин.

Загалом для нинішньої керівної еліти притаманний значний консерватизм, істотний присмак так званої совковості, брак адекватних вимогам часу професійності й компетентності, національної свідомості та патріотизму, що значно зменшує її потенціал у процесах націє- та державотворення. Правлячі еліти не виконують функцію інтегратора суспільства. Замість ефективного управління країною, захисту національних інтересів, прав і свобод українців, ми отримали менеджмент корпорацій, що змагаються між собою.

Безпорадність соціально-економічної політики, “позірний патріотизм” правлячого класу, сумнівна якість політичних менеджерів зробили країну такою слабкою, що вона змушена йти на небезпечні поступки у відносинах з іншими державами. Реально українська зовнішня й внутрішня політика давно вже похідна від політики інших держав, насамперед Росії, ЄС і США. Реальною для України є й загроза опинитися на узбіччі світового розвитку.

Проблеми сучасної національної еліти значною мірою пов’язані з її рустикальністю (від англ. *rustical* — сільський, народний), оскільки своїм корінням вона має переважно село, живе його традиціями. Звідси походить її специфічне бачення світу — обмежене в часі й просторі, нездатність вибудувати стратегію розвитку. Рустикальна еліта існує в межах аграрного циклу (сонячного року) та обмеженої кордонами території (міста, області, у кращому разі — країни). Тому й бю-

джет формується лише на рік (тоді як західне суспільство планує бюджет на п'ять і більше років, живе майбутнім), увесь світ сприймається статичним, а концепція розвитку країни в контексті глобального світу, що весь час змінюється, відсутня. За своїм світоглядом, ментальністю, типом мислення представники еліти репрезентують цінності індустріального, а то й агропромислового суспільства [6, 216–227].

Отже, за роки незалежності у нас не сформувалася власна “національна аристократія”, яка прагнула б стати провідником суспільної консолідації та духовного відродження України. Можна говорити не стільки про еліту, скільки про псевдоеліту, “квазіеліту” — явище, притаманне тоталітарним і неототалітарним політичним системам, яким властива воля до панування, лише незначною мірою підкріплена піклуванням про інтереси суспільства і майбутнє країни [4, 183]. Більше того, за роки незалежності українська еліта втратила дециду своїх чеснот порівняно з класичними взірцями. В особі всього українського політичного класу ми бачимо головну проблему країни — відсутність людей, здатних мислити масштабно, стратегічно, гідно захищати національні інтереси. Невідповідність наявних ресурсів і дій політичного класу породжує феномен “внутрішнього пожирання” України. Соціальна енергія українців спрямовується на все, що завгодно, але тільки не на творення. Українська політика давно вже не є боротьбою смислів, ідей і стратегій. Вона є конкуренцією імітацій, масок і ролей, які відпрацьовують усі її учасники. В Україні й досі немає національного проекту, який би “зшивав” країну. Правлячий політичний істеблішмент довів країну до такого стану, коли перед ним постало питання і про збереження своєї влади.

Якщо в демократичному суспільстві статус вищих верств суспільства визначається не стільки їхніми владними повноваженнями та власним капіталом, скільки якістю здобутої освіти, знаннями, аристократизмом та компетенцією, то українська політична еліта має іншу енергетику. Вона у своїй масі презентує, з одного боку, партійно-господарську

номенклатуру минулого, а з другого — нових господарських “баронів”, які утвердили себе на ґрунті суперечностей первісного нагромадження капіталу, його тінізації, зрощування з державною бюрократією. І перша, і друга частини політичної еліти поки що не змогли вирватися з лещат прокомуністичного світогляду, не відчують ритму сучасних глобально-цивілізаційних перетворень, зупинилися у своєму духовному та загальноосвітньому зростанні, не прогресують, відчутно поступаються інтелектуальному потенціалові суспільства [7, 273–274].

Можна без перебільшення говорити і про національну зраду еліти, яка в українській державі не шанує державної мови, не дбає про українську культуру, національні інтереси. Значна частина цієї верстви — без любові до України та шаноби до могил своїх дідів-прадідів, без духовного коріння в українській землі, не пов'язує свого майбутнього з українською державою. Інтереси України, інтереси народу — останнє, що вони враховують у своїх схемах і розкладах. Незважаючи на певні ідеологічні й політичні розбіжності, представники правлячих еліт остаточно і, схоже, безповоротно сформувалися в окрему самовідновлювальну касту, яка контролює основні ресурси країни, виступає від імені народу, представляє в країні інтереси глобальних політичних та економічних інститутів і є відокремленою від всіх інших співвітчизників системою нездоланих переборок, фільтрів і перешкод.

Гострий дефіцит якості еліти дається взнаки не тільки всередині країни, а й у відносинах із зовнішнім цивілізованим світом. Вітчизняна еліта не знає, за якими правилами розвиваються “геополітичні ігри” і що варто в них відстоювати, як і які національні інтереси потрібно просувати. Тому вона й набирається сорому на різних сегментах зовнішньої політики, будь-то вступ до НАТО, підписання Угоди про асоціацію з ЄС, газові угоди з Росією, ринок зброї тощо. Українська еліта демонструє нездатність генерувати ідеї розвитку, відповідати на ризики і виклики, що постали перед Україною у XXI ст.

Глобалістські тенденції у світовій економіці, жорстка конкуренція на міждержавному рівні висувають перед нацією завдання, які в нинішньому аморфному стані українська держава та її політичний правлячий клас вирішити не в змозі, що призведе найближчим часом до глобального відставання. На тлі посилення сусідів Україна ризикує дефакто втратити суверенітет, залишившись виконувати функції транзитної території повітряного коридору. За таких умов при збереженні зовнішніх ознак державності правлячі еліти будуть виконувати лише функції місцевої адміністрації, а реальні владні функції остаточно перемістяться поза межі країни. На сьогодні ми вже спостерігаємо факти, коли українські політики апелюють до світової громадськості по допомогу у розв'язанні внутрішніх проблем.

Сучасне українське посткомуністичне, постгеноцидне суспільство однаково потребує як кваліфікованої політичної еліти, здатної насичувати владні структури, забезпечуючи розв'язання стратегічних завдань національного розвитку, так і справжньої, духовно зрілої інтелігенції. У будь-якому здоровому суспільстві інтелігенція є своєрідною зв'язкою між його прошарками, вона немов би цементує суспільство, надає почуття повноцінності, значущості, стабільності. Нація лише тоді здатна на самореалізацію, коли вона окрилена пасіонарною енергією. Зіштовхування інтелігенції на узбіччя, а надто — у глухий кут, обертається в сучасних умовах політичним безладдям, соціальним хаосом і тотальною деградацією, втратою соціальної раціональності. Брак потреби в інтелігенції розв'язує руки деструктивним силам.

Досвід низки країн Східної Європи засвідчує, що ефективність посткомуністичної реформації, цивілізаційного поступу країни напряму залежить від оновлення політичної еліти. За твердженням Г. Щокіна, “теперішній історичний момент у житті України є, напевно, найнижчою точкою вичерпуваного соціального циклу й характеризується найгострішими суперечностями, а деколи навіть асоціальною, часто криміналізованою

елітою. Застосовувані сьогодні до речі й не до речі авторитарні методи політичного управління треба скеровувати на недопущення, з одного боку, охлократії з її незмінною трансформацією в тиранію, а з другого, — на соціальне “витіснення” кримінально забарвленої олігархії з політичної авансцени і заміни її на духовно орієнтовану інтелігенцію. Саме такі умови можуть забезпечити поступовий прихід до соціального управління української меритократії, найпридатнішої з огляду на історичну перспективу” [8, 4].

Євроінтеграційна стратегія України, природне прагнення українців піднятися до західного рівня життя й добробуту, побудувати в себе Європу — це не лише відповідні принципи державотворення, економічної та соціальної політики, а й глибока європеїзація політичного класу, який має спрямовувати зазначені трансформації, визначити їх механізми, забезпечуючи втілення в життя. Однак найбільш гальмівною ланкою євроінтеграційного процесу є низька якість політичної еліти, її провінціалізм, нездатність і невміння об'єднатися заради національних інтересів країни, брак таких необхідних в умовах перехідного суспільства толерантності та конструктивізму. Це стосується, на жаль, практично всього політичного загалу. Потрібні лідери, які зможуть говорити з громадянами осмисленою мовою.

У духовно-світоглядному просторі української політичної еліти продовжують домінувати авторитарні преференції. Суть цієї ситуації не змінюється навіть тоді, коли публічно декларується прихильність до ліберально-демократичних цінностей. Насправді йдеться про суто ритуальну риторіку, приписану політичною доцільністю відповідним пріоритетам. Нинішня політична еліта (як і чинні можновладці) поки що не в змозі опанувати енергетику демократії, яка формується “знизу” — в надрах українського суспільства. У багатьох випадках демократія сприймається не як влада народу, а як “влада демократів”. Це переконливо доводять українські майдани. І це наша спільна трагедія.

Успішна реалізація політичною елітою функції суб'єкта суспільних трансформацій, якісних змін можлива лише за певних умов, а саме: а) наявності політичного плюралізму, вільної конкуренції потенційних еліт; б) забезпечення певної рівноваги, компромісу, балансу різних соціальних сил, тобто формування консенсусно-об'єданого типу політичної еліти; в) максимальної відкритості еліт на всіх рівнях, постійне поповнення їх професійно підготовленими і функціонально здібними людьми; г) оновлення менталітету політичної еліти, усвідомлення того, що суспільні зміни потребують серйозного інформаційного супроводу, а також врахування думки народу, інституцій громадянського суспільства; г) наявність постійного демократичного контролю за діяльністю владних структур з боку громадськості, ЗМІ, політичних партій та організацій; д) згуртованості різних верств суспільства, гармонізації їхніх соціальних інтересів, досягнення співробітництва і тісної взаємодії всіх сил у суспільстві; е) чіткого дотримання законності, демократичних норм і процедур, необхідних і обов'язкових для нормального функціонування правової держави і громадянського суспільства.

Україна стоїть на порозі найважливіших системних реформ, провести які без внутрішньої консолідації і компромісів буде надзвичайно складно. Має розпочатися реальний процес елітаризації політичного правлячого класу через його оновлення, поповнення насамперед молоддю. Цей процес має розглядатися не лише як важливий атрибут державного будівництва, а й як основа політичної модернізації і тому потребує осмисленої загальнодержавної політики. Важливо забезпечити відкритість формування нової політичної еліти, упередити можливість її трансформації у “нову номенклатуру”, подолати пріоритетність економізму над гуманітарним мисленням. Зрештою, українська політична еліта має стати складовою європейської ліберально-демократичної еліти, ідентифікувати себе з відповідними цінностями [7, 274].

Перша і визначальна необхідна зміна полягає в тому, щоб відтворити в Україні

національно-патріотичну еліту, яка б ставила на перший план саме ідею служіння своєму народові, оскільки нинішня українська “еліта” — економічна і політична — всі свої зусилля, кошти й думки спрямовує на тотальне присвоєння матеріальної власності, інформаційного простору, силових структур та інтегрування зі світовим капіталом.

Друга зміна зводиться до вироблення єдиної ідеології і мети політичного курсу, які об'єднують всі групи і верстви суспільства, класи та партії, що відображають їхні професійні, національні, територіальні інтереси, здатні відродити стимули до праці, спрямувати їх на створення громадянського суспільства, в якому діє система соціального діалогу. Підґрунтя такої ідеології мають становити: по-перше, філософія поєднання інтересів особистості, підприємства, регіону, держави, а не підпорядкування їх корпоративно-клановим інтересам, що стали монополюючими; по-друге, узгодження принципів економічної ефективності та соціальної справедливості [7, 326–327].

Сучасна еліта має відповідати своєму призначенню, бути відповідальною за шлях національного державотворення та процес його реалізації. Еліті належить надзвичайно важлива роль у розв'язанні протиріччя між стихійною трансформацією попереднього етапу українського суспільства і необхідності свідомої його модернізації. Намагання стримувати чи консервувати нинішній стан речей — означає вести країну до занепаду задля егоїстичних інтересів правлячого класу.

Література

1. Франко І. Перехресні стежки / І. Франко // Збір. творів : У 50-ти т. — Т. 20. — К.: Наук. думка, 1979. — С. 173–463.
2. Шаповал М. Соціологія українського відродження / М. Шаповал. — К.: Україна, 1994. — 45 с.
3. Шевченко Т. “Стоїть в селі Суботіві...” // Кобзар / Т. Шевченко; Г. Ф. Семенюк (голова) та ін. — 3-тє вид., перероб. та допов. // Кобзар. — К.: Видав.-поліграф. центр “Київський ун-т”, 2011. — С. 273–274.

4. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, Д. В. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.

5. Рябчук М. "Четверта свобода": вільний рух людей між Україною та Європейським Союзом — проблеми і перспективи. — К.: Вид-во "К.І.С.", 2006. — 83 с.

6. Удовик С. Л. Особенности современной политико-экономической элиты Украины в контексте гло-

бализации // Социальная экономика. Науч. журн. Харьков. нац. ун-та. — № 1 (январь-март). — 2003. — С. 216–227.

7. Гальчинський А. С. Лібералізм: уроки для України: Наук.-поп. есе / А. С. Гальчинський. — К.: Либідь, 2011. — 288 с.

8. Щокін Г. Концепція соціального розвитку: висновки для України // Сільські вісті. — 2002. — 27 грудня. — С. 3–4.

Доведено необхідність оновлення і формування принципово нової еліти, нового політичного класу в Україні. Стан і перспективи цивілізаційного розвитку українського суспільства вимагають оновлення еліти, формування та приходу до державного управління національно свідомої еліти.

Доказана необхідність оновлення и формування принципово новой элиты, нового политического класса в Украине. Состояние и перспективы цивилизационного развития украинского общества требуют обновления элиты, формирование и прихода к государственному управлению национально сознательной элиты.

Proved the necessity renewal and formation of a totally new elite, the new political class in Ukraine. Status and prospects of development of civilization Ukrainian society require updating elite formation and coming to governance nationally conscious elite.

Надійшла 23 січня 2014 р.